

УДК 94(477.63)“1932/1933”
DOI: <http://>

МЕНДЕЛЬ ХАТАЄВИЧ – ОРГАНІЗАТОР ГОЛОДОМОРУ

Наталя РОМАНЕЦЬ

Національний музей Голодомору-геноциду
Відділ досліджень Голодомору та штучних масових голодів
вул. Лаврська 3, Київ, 01015, Україна
E-mail: romanets1@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3267-4408>

У статті висвітлюється діяльність Менделя Хатаєвича на посаді партійного очільника Дніпропетровщини під час Голодомору в Україні. Рішення про призначення М. Хатаєвича на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило 24 січня 1933 р. Відрядження сталінського емісара до Дніпропетровської області свідчило про недовіру Кремля до українського партійно-радянського керівництва, яке Йосиф Сталін вважав винним у невиконанні хлібозаготівельного плану 1932/33 р. Призначення М. Хатаєвича пояснюється і тим, що Дніпропетровська область була одним з основних виробників і постачальників товарного хліба не тільки в Україні, а й у СРСР, а тому невиконання хлібозаготівельного плану цим регіоном впливало на здатність більшовицького режиму забезпечити експорт збіжжя для отримання валютних надходжень із-за кордону. Про особливий статус М. Хатаєвича як кремлівського емісара в Україні свідчить його листування з Й. Сталіним, яке розпочалося відразу після його призначення на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У.

М. Хатаєвич, як очільник партійної організації Дніпропетровщини, був добре обізнаний про масштаби голоду на території області, отримуючи інформацію від райкомів партії, райвиконкомів, прокуратури, органів ДПУ. Масовість повідомлень про голод викликала явне роздратування першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У. Такі повідомлення він цинічно називав “пухлими” настроями, які “поширюються, як зараза”, і з якими потрібно “жорстоко боротися”. М. Хатаєвич намагався перекласти відповідальність за голодування селян на місцеве керівництво: адміністрація колективних об’єднань, сільрад, МТС, яких звинувачували в безгосподарності та шкідництві. Перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У був переконаний, що в області достатньо хліба, який нібито був розкрадений селянами під час збирання врожаю та “переховувався в ямах”. Тому в умовах масштабного голоду М. Хатаєвич продовжив експропріації зерна селян у рамках кампанії з формування насінневих фондів. Це значно погіршило становище голодуючих. Замість надання допомоги тим, хто страждав від голоду, перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У на початку квітня 1933 р. виступив з пропозицією упродовж квітня–червня організувати переселення в область 16 245 селянських родин з інших регіонів країни. Всі ці заходи, реалізовані М. Хатаєвичем упродовж 1933 р., дозволяють визнати його одним із організаторів Голодомору.

Ключові слова: Мендель Хатаєвич, Дніпропетровська область, Голодомор, селяни, репресії, зерно, голод.

Постановка проблеми. 13 січня 2010 р. Апеляційний суд міста Києва визнав другого секретаря ЦК КП(б)У та першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У Менделя Хатаєвича одним із організаторів геноциду 1932–1933 рр. в Україні. Речовими доказами його вини стали архівні документи,

зокрема листи М. Хатаєвича до ЦК ВКП(б), які засвідчували обізнаність партійного очільника Дніпропетровщини про масовий голод на теренах області. Попри провідну роль М. Хатаєвича в організації терору голодом у важливому промисловому та аграрному регіоні України, його діяльність під час Голодомору не отримала належного висвітлення у новітній українській історіографії.

Аналіз попередніх публікацій. Постаті М. Хатаєвича взагалі присвячена обмежена кількість публікацій. Одна із перших статей була підготовлена у 1993 р. професором Дніпровського державного університету В. Іваненком, в якій партійний очільник Дніпропетровщини характеризувався через призму “перебудовного”, пострадянського методологічного дискурсу як одна із “численних жертв сталінського режиму”. У публікації окремо наголошувалося, що після призначення на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У “новий партійний лідер буквально поринув у поточні справи, розв’язуючи безліч невідкладних питань, намагаючись якоюсь мірою пом’якшити і стабілізувати напружену економічну ситуацію в області, передусім на селі”¹. Як свідчили оприлюднені невдовзі архівні документи, ці “намагання” призвели до того, що Дніпропетровщина у 1933 р. стала одним із “епіцентрів Голодомору”². Фактично у такому ж ракурсі висвітлювалася діяльність М. Хатаєвича в статті ще одного дніпровського дослідника М. Кавуна. Науковець зазначав, що завдяки першому секретарю “справи на Придніпров’ї, особливо щодо забезпечення продовольством, поступово почали покращуватися”³. Показово, що в обох публікаціях дослідники згадували про “регіональний культ особистості” М. Хатаєвича, який почав формуватися в Дніпропетровській області вже з січня 1934 р. Його ім’ям “були названі підприємства, колгоспи, установи, вулиці, парки. Навіть змагання школярів за кращу успішність носило ім’я Хатаєвича”⁴.

Змістовна довідкова стаття про М. Хатаєвича, підготовлена О. Мовчан, опублікована в “Енциклопедії історії України”. Дослідниця, зокрема, звернула увагу на те, що М. Хатаєвич “із питання про методи хлібозаготівель виступав за заготівлю в селянських господарствах лише “товарного хлібу, а не хліба взагалі”, але потім змінив “свої погляди із цього питання, але виключно щодо України”⁵.

¹ Валентин Іваненко, “М. М. Хатаєвич: доля революціонера-більшовика”, *Скарбниця ріднокраю: збірник матеріалів науково-практичної конференції з музейної справи і краєзнавства*. (Дніпропетровськ: ВПОП “Дніпро”, 1993), 83.

² Василь Марочко, Володимир Теліщак, “Територія Голодомору”, *Національна книга пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні*. (Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2008), 207.

³ Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. П-19 (Дніпропетровський обком КП України), оп. 1, спр. 699 (Загальна характеристика області; довідка уповноваженого Центральної Державної Комісії з урожайності при РНК СРСР по Дніпропетровській обл. про урожайність 1933–34 рр. в області, 1933–1934), арк. 5.

⁴ Максим Кавун, “«Кадры решают всё!»”, доступно 29 листопада 2023, <https://www.realnest.com.ua/information/newspaper/2006/05/468/>

⁵ Валентин Іваненко, “М. Хатаєвич: доля революціонера-більшовика”, 83–84.

Діяльність М. Хатаєвича під час хлібозаготівельної кампанії 1932/33 р. в Україні висвітлюється і в монографії В. Васильєва. Дослідник пояснює кадрові зміни у керівництві УСРР, а саме “переміщення в Україну восени 1932 р. І. Акулова, С. Саркісова, М. Хатаєвича та В. Балицького” тим, що “Й. Сталін продовжував «зміцнювати» республіку особисто відданими йому людьми, які б змогли виконувати плани хлібозаготівель і надійно контролювати ситуацію як у суспільстві, так і в самій КП(б)У”. Характеризуючи М. Хатаєвича як кремлівського емісара в Україні, В. Васильєв наголошує, що новопризначений другий секретар ЦК КП(б)У від жовтня 1932 р. “напрямую одержував вказівки від Й. Сталіна, обминаючи С. Косіора та контролюючи дії останнього. Аналіз протоколів політбюро ЦК КП(б)У показує, що саме М. Хатаєвич виносив на розгляд українських керівників основні політичні питання і пропонував відповідні постанови”⁶.

Мета роботи. Підсумовуючи стан вивчення постаті М. Хатаєвича у історіографії, мусимо зазначити, що на відміну від його участі у хлібозаготівельній кампанії 1932/33 р. в Україні, діяльність цього сталінського емісара на посаді партійного очільника Дніпропетровщини у розпал Голодомору у 1933 р. не була належним чином висвітлена науковцями. Відтак дана стаття ставить за мету заповнити цю лаку.

Виклад основного матеріалу. Рішення про призначення М. Хатаєвича на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У було ухвалено політбюро ЦК ВКП(б) 24 січня 1933 р.⁷ Відрядження сталінського емісара до Дніпропетровської області свідчить про недовіру Кремля до українського партійно-радянського керівництва, яке він вважав винним у невиконанні хлібозаготівельного плану 1932/33 р. Так, П. Постишев (ще один кремлівський емісар, відряджений до Дніпропетровщини наприкінці грудня 1932 р.) у своїх листах до Й. Сталіна, характеризуючи діяльність ЦК КП(б)У, використовував термін “злочинне затягування виконання плану хлібозаготівлі”. Щодо очільників Дніпропетровщини, то він звинувачував їх у неправильному визначенні джерел виконання хлібозаготівлі: зосередились на переобмолоті соломи та перевіюванні половини, що давало мізерні надходження збіжжя до державних засік – “приблизно 1,5–2 пуди з гектару в середньому, а по деяким колгоспам ще менше”⁸. У рішенні політбюро ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. прямо наголошувалося, що “ЦК ВКП(б) вважає доконаним, що парторганізації України не впорались із покладеним на них партією завданням організації хлібозаготівлі і виконання плану

⁶ Ольга Мовчан, “Хатаєвич М. М.”, *Енциклопедія історії України*, 10, голова редакційної колегії Валерій Смолій. (Київ: Наукова думка, 2013), 363.

⁷ Валерій Васильєв, *Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр – субцентр влади (1917–1938)*. (Київ: Інститут історії України НАН України, 2014), 283.

⁸ “Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про зміцнення ЦК і обласних організацій КП(б)У, 24.01.1933 р.”, *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, упорядник Руслан Пиріг. (Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2007), 619.

хлібоздачі, незважаючи на триразове скорочення і без того скороченого плану”⁹. Хлібозаготівельний план не виконала і Дніпропетровська область, яка на 1 лютого 1933 р. за селянсько-колгоспним сектором здала державі лише 55,8 млн пудів замість 61 млн пудів¹⁰, що змушений був визнати і новий перший секретар обкому М. Хатаєвич, назвавши це “соромом і ганьбою”¹¹.

Призначення М. Хатаєвича пояснюється і тим, що область була одним з основних виробників і постачальників товарного хліба не тільки в Україні, а й у СРСР: у 1933 р. частка краю в загальносоюзному виробництві озимої пшениці становила 16,8%, ячменю – 11,9%. Відтак, вищою порівняно з іншими регіонами була й питома вага області в республіканському заготівельному плані, складаючи у 1932 р. майже четверту його частину. Тому невиконання хлібозаготівельного плану Дніпропетровською областю впливало на здатність більшовицького режиму забезпечити експорт збіжжя для отримання коштів на потреби індустріалізації. У рішенні політбюро ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. Дніпропетровська, Одеська та Харківська області визнавалися “основними областями, які вирішують долю сільського господарства України і які треба насамперед зміцнити”¹².

29 січня 1933 р. пленум Дніпропетровського обкому КП(б)У обрав секретаря ЦК КП(б)У М. Хатаєвича членом бюро та першим секретарем обкому, одночасно “кооптувавши” його до свого складу. Чергова зміна партійного очільника Дніпропетровщини пояснювалася тим, що “Дніпропетровська обласна парторганізація не впоралась з покладеним на неї партійним завданням щодо організації хлібозаготівлі і виконання плану хлібоздачі”. Тому пленум Дніпропетровського обкому КП(б)У, діючи відповідно до тодішнього партійного ритуалу, цілком очікувано визнав “за цілком правильні вжиті ЦК ВКП(б) заходи до зміцнення керівництва Дніпропетровської області”¹³.

Про особливий статус М. Хатаєвича як кремлівського емісара в Україні свідчить його листування з Й. Сталіним, яке розпочалося відразу після його призначення на посаду першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У. Аналіз доповідних записок, листів, секретних директив Дніпропетровського

⁹ “Докладная записка секретаря ЦК ВКП(б) П. П. Постышева И. В. Сталину “О ходе хлебозаготовок по Днепропетровской области”, 4.01.1933 р.”, *Голод в СССР. 1929–1934: в 3 т.*, ответственный составитель Виктор Кондрашин, 2: июль 1932 – июль 1933. (Москва: МДФ, 2012), 327.

¹⁰ “Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про зміцнення ЦК і обласних організацій КП(б)У, 24.01.1933 р.”, *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, 619.

¹¹ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 588 (Доповідні записки, зведення і листи обкому КП(б)У, скеровані в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У з питань підготовки, проведення весняної посівної, хлібоздачі, стану машинно-тракторних станцій, 2 січня – 27 липня 1933), арк. 42.

¹² Мендель Хатаєвич, “По-бойовому проведемо весінню сівбу 1933 року, виведем усі колгоспи Дніпропетровської області з відсталих до передових”, *Зоря*, (11 березня 1933).

¹³ “Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про зміцнення ЦК і обласних організацій КП(б)У, 24.01.1933 р.”, *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, 619.

обкому КП(б)У дозволяє дійти висновку, що партійний очільник області був добре обізнаний з реальною ситуацією на місцях. Так, 4 лютого 1933 р. М. Хатаєвич у листі до ЦК ВКП(б) зазначав, що “становище в області у нас дуже важке, в облвідділі ДПУ накопичилось вже немало повідомлень про окремі факти голодної смерті, опухання, отруєння на ґрунті вживання в їжу сурогатів”. Також він виокремлював 10 районів Дніпропетровської області: Павлоградський, Апостолівський, Царекостянтинівський, Нововасилівський та ін. з найбільшою кількістю голодуючих. Але у листі взагалі не йшлося про надання продовольчої допомоги населенню області. Єдине, що хвилювало першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У – це формування насінневих фондів, оскільки із запланованих 12 млн пудів вдалося засипати лише 700 тис., причому кількість вилученого у селян зерна з кожним днем зменшувалася¹⁴.

Першою реакцією М. Хатаєвича та обласної партійної влади на повідомлення про масовий голод стало ухвалення Дніпропетровським обкомом КП(б)У 10 лютого 1933 р. спеціальної таємної директиви з красномовною назвою “Про випадки голодування та голодних смертей”, в якій районне керівництво звинувачувалось в “байдужості та бездіяльності”. Із змісту директиви зрозуміло, що найбільше партійні очільники області турбувалися не про порятунок голодуючих, а про приховування правди про Голодомор. Зокрема, обком зобов’язав райкоми та райвиконками “в подальшому акуратно повідомляти про всілякі випадки захворювань (і смерті) від голоду, про відповідні контрреволюційні чутки і випадки, які поширює куркульство, і результати перевірки цих повідомлень”. При цьому особливо наголошувалося на неприпустимості створення “будь-яких комісій, будь-яких реєстрацій і обліку подібних випадків”¹⁵.

На виконання цієї директиви протягом лютого 1933 р. райкомами КП(б)У до Дніпропетровського обкому були спрямовані перші інформаційні листи та доповідні записки, в яких наводилися дані про кількість голодуючих та смертність від голоду. В архівному фонді Дніпропетровського обкому КП(б)У вдалося виявити інформації Царекостянтинівського, Високопільського, Нікопольського, Якимівського, Царичанського райкомів та Кам’янського міському КП(б)У. В них наводилися дані, перевірені співробітниками, уповноваженими райкому або лікарями. Зокрема, вказувалися прізвище та ім’я голови голодуючої родини, соціальне становище, чисельність членів сім’ї, наявність працездатних, кількість вироблених трудовнів, розмір отриманого натуравансу, площа земельної ділянки тощо.

Інформацію про кількість голодуючих та смертність від голоду обласна влада отримувала не лише від райкомів партії, але і по лінії облздороввідділу. Згідно з його директивою від 15 лютого 1933 р. райздоровінспектори були зобов’язані

¹⁴ “Постанова пленуму обкому КП(б)У з 29 січня 1933 року”, *Зоря*, (30 січня 1933).

¹⁵ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 588 (Доповідні записки, зведення і листи обкому КП(б)У ...), арк. 5, 6, 7.

надавати декадні відомості про кількість виявлених хворих цингою, безбілковими набряками, виснаженням, різким недокрив'ям. У цих відомостях обов'язково вказувалися вік хворих, їхнє соціальне становище, а також кількість тих, хто видужав або помер. З метою забезпечення належного рівня секретності ця інформація повинна була передаватися через спецбюро райвиконкому до секретної частини облздороввідділу¹⁶. Наприклад, Павлоградський райздоровінспектор надавав відомості про хворих від голоду, які були госпіталізовані в Павлоградській райлікарні і поліклініці, сільських лікарнях та амбулаторіях. У більшості із них в діагнозах було зазначено “безбілкові набряки”¹⁷.

У Дніпропетровській області владою був визначений механізм встановлення фактів захворювання від голоду. Після виявлення пухлого в амбулаторії лікар мав обстежити його родину дома. Якщо хворий був колгоспником, про це повідомляли політвідділ МТС, а якщо працював на підприємстві – відділ ДПУ. Реєстрація випадків опухання від голоду здійснювалася “шляхом складення відповідних актів після обстеження ДПУ, а також по лінії спецбюро райвиконкому”.

Ця складна процедура мала застосовуватися не стільки для встановлення кількості голодуючих, скільки для контролю за наданням продовольчої допомоги. Лише після отримання актів обстеження голова райвиконкому видавав із спеціального фонду голові сільради борошно для голодуючих. Таким чином, влада прагнула унеможливити надання допомоги т. зв. “симулянтам”, тобто тим селянам (виключеним із колгоспу, одноосібникам), які, на думку можновладців, не заслугоували на порятунок.

Крім райкомів партії, райздоровінспекторів, відомості про голодування населення акумулювалися органами прокуратури. Інформацію про вражені голодом населені пункти, кількість голодуючих, опухлих та померлих від голоду дільничні прокурори отримували від райвиконкомів і після узагальнення передавали до облпрокуратури. Одне із перших спецповідомлень про голод на Дніпропетровщині, підготовлене обласною прокуратурою, датується 1 лютим 1933 р. У ньому наводяться дані про значне зростання смертності упродовж грудня 1932 р. – січня 1933 р. в національних албанських селах Нововасилівського району: Гамівка, Георгіївка, Гирсівка, Дівнинське¹⁸.

На основі отриманої протягом місяця інформації 27 лютого 1933 р. Дніпропетровським обкомом КП(б)У була підготовлена розлога доповідна

¹⁶ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 1865 (“Особлива папка” до протоколів засідань бюро обкому КП(б)У за 1933 р.), арк. 13, 16.

¹⁷ ДАДО, ф. Р-2240 (Відділ охорони здоров'я Дніпропетровської обласної ради народних депутатів), оп. 1, спр. 75 (Доповідні записки про надання медичної допомоги районам із підвищеною смертністю та захворюваністю від недоїдання та виснаження, 1933), арк. 5.

¹⁸ ДАДО, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 81 (Матеріали про надання допомоги голодуючому населенню Павлоградського району (відомості, листування), 28 лютого – 7 червня 1933), арк. 2, 3.

записка, в якій були узагальнені відомості про ситуацію на місцях. Дані у ній наводилися за своєрідними розділами: факти голодування; факти смертності від голоду; факти харчування м'ясом здохлих коней, іншою падаллю та забиття коней; факти симуляції голоду; провокаційні дії класово-ворожих елементів; заходи обкому. Партійне керівництво Дніпропетровщини навіть здійснило диференціацію районів області за ступенем поширення голоду: виокремило найбільш вражені (Межівський, Якимівський, Високопільський, Павлоградський, Нововасилівський); із значним рівнем (Оріхівський, Криворізький, Апостолівський, Долинський, Чубарівський, Магдалинівський, Мелітопольський, Верхньодніпровський, Софіївський, Новотроїцький, Нікопольський, Царекостянтинівський) та райони з поодинокими випадками голодування (Божедарівський, Томаківський, Михайлівський, Бердянський, Сталіндорфський, Новозлатопільський). Показово, що у цій доповідній записці обласна партійна влада фактично назвала справжні причини голоду: “незаконні і масові вилучення зовсім незначних залишків хліба у груп чесних колгоспників і трудящих-одноосібників”, хоча у звичній для себе манері кваліфікувала реквізиції зерна у селян як “викривлення партійної лінії в процесі хлібозаготівель і мобілізації насінневих фондів”¹⁹.

Наступного дня – 28 лютого 1933 р. М. Хатаєвич направив ще одну детальну доповідну записку про захворюваність та смертність від голоду в Дніпропетровській області до ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, до якої додавався список 29 районів, де факти “захворювань з голоду” були встановлені за повідомленнями ДПУ та райкомів²⁰.

Масовість повідомлень про голод викликала явне роздратування партійного очільника Дніпропетровської області. М. Хатаєвич в інформаційному листі до ЦК КП(б)У від 12 березня 1933 р. наголошував, що “в повідомленнях про смерті, опухання і тощо буває дуже багато перебільшень”. Такі повідомлення він цинічно називав “пухлими” настроями, які “поширюються, як зараза”, і з якими потрібно “жорстко боротися”²¹.

Одночасно М. Хатаєвич намагався переконати, що нібито поширені випадки “симуляції голоду”. Тому перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У в своєму листі (березень 1933 р.) вимагав від секретарів райкомів і голів райвиконкомів ретельної та негайної перевірки “кожного факту про голод, опухання, голодних смертей колгоспників та одноосібників”. Головна мета перевірки полягала у тому, щоб “викрити у кожному випадку куркульську

¹⁹ ДАДО, ф. Р-2240, оп. 1, спр. 80 (Матеріали про надання допомоги голодуючому населенню Н. Василівського району. 1 лютого – 19 квітня 1933), арк. 1.

²⁰ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 609 (Постанова бюро обкому КП(б)У про продовольчу допомогу колгоспам і робітникам МТС і МТМ, доповідні записки та інформзведення партійних і радянських організацій про захворюваність та смертельні випадки колгоспників, куркульське шкідництво в області, 28 лютого – 25 квітня 1933), арк. 12–24.

²¹ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 609 (Постанова бюро обкому КП(б)У ...), арк. 5–11.

провокацію, щоб широко пояснити колгоспникам кожен випадок, коли ті чи інші колгоспники приховують хліб і одночасно кричать, що вони голодують”²².

Партійний очільник Дніпропетровської області намагався перекласти відповідальність за голодування населення на місцеве керівництво: голів і членів правлінь колгоспів, радгоспів, сільрад, секретарів партосередків. Смертність від голоду колгоспників-активістів, які виробили велику кількість трудоднів – 500–600 і більше, М. Хатаєвич пояснював “викривленнями, допущеними у колгоспах під час хлібозаготівлі і при розподілі між колгоспниками натуральних авансів”²³.

Критична ситуація, в якій опинилася більшість сільського населення Дніпропетровщини взимку 1933 р., вимагала від властей усіх рівнів невідкладних та рішучих дій щодо організації допомоги голодуючим. Тим часом, як свідчать документи, перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У продовжував перебувати у полоні старого міфу про так зване “підземне пшеничне місто”, про “прихований мужиком хліб”²⁴. У листі до Й. Сталіна від 4 лютого 1933 р., повідомляючи про випадки голодування і смертей від голоду в області, він цинічно заявляв: “Я менш за все від цих фактів впадаю у розпач. За наявності великої кількості розкраденого хліба в одних, по області зараз вже є і буде велика його нестача в інших, які менше накрали, або в яких не змогли відібрати накрадене”²⁵. Тезу про розкрадений під час збирання врожаю хліб, якого мало б вистачити і для харчування населення області, і для організації посівної кампанії, М. Хатаєвич повторював і в наступних листах до очільника Кремля.

Бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У 10 лютого 1933 р. ухвалило постанову, яка зобов’язала райпарткоми і райвиконкоми “знайти в колгоспах і в районі необхідну кількість хліба, щоб нагодувати тих колгоспників”, які “дійсно залишились без хліба”. Вирішувати цю проблему рекомендувалося наступним чином: самі голодуючі повинні були виявляти прихований селянами хліб, за що їм мали відраховувати 10–15% вилученого зерна. При цьому місцевих керівників попередили, щоб вони не покладали надмірних сподівань на отримання

²² “Інформація Дніпропетровського обкому партії ЦК КП(б)У про важкий продовольчий стан і смертність від голоду в області, 12.03.1933 р.”, *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*, 754.

²³ “Лист секретаря обкому КП(б)У М. Хатаєвича до секретарів райкомів і голів райвиконкомів про факти голодної смерті та заходи, спрямовані на покращення ситуації, березень 1933 р.”, *Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки). Збірник документів*, упорядники Євген Бородін, Олег Касьянов, Ніна Киструська та ін. (Дніпропетровськ: Герда, 2008), 244.

²⁴ “Лист секретаря обкому КП(б)У М. Хатаєвича до секретарів райкомів і голів райвиконкомів про факти голодної смерті та заходи, спрямовані на покращення ситуації, березень 1933 р.”, *Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 роки)*, 244.

²⁵ Станіслав Кульчицький, “Причини голоду 1933 року в Україні (по сторінках однієї підзабутої книги)”, *Дзеркало тижня*, (16 серпня 2003).

продовольчої допомоги і не підтримували серед колгоспників споживацькі настрої. А всі заяви про випадки голодування доручалося перевіряти органам ДПУ²⁶.

Тим часом ситуація на Дніпропетровщині погіршувалася. Партійний очільник області в одному з березневих інформаційних листів визнавав, що наслідки відсутності продовольства на селі виявилися катастрофічними. Звертаючись з листом до ЦК КП(б)У, М. Хатаєвич писав: “Я буквально завалений щоденними повідомленнями і матеріалами про випадки голодних смертей, опухань і захворювань від голоду. Останніми днями все частіше надходять повідомлення про труподство та людоїдство. На залізничних станціях (тільки великих вузлових) підбрано, за даними ДПУ, близько 150 трупів людей, що померли від голоду”²⁷.

Оскільки чергові обшуки голодуючих і помираючих від голоду селян Дніпропетровщини не могли забезпечити отримання бажаного результату, тобто хліба, а масовий мор сільського населення поставив під загрозу зриву весняну посівну кампанію, Кремль змушений був відреагувати й надати допомогу голодуючим. Станом на 10 лютого 1933 р. ЦК ВКП(б) виділив Дніпропетровській області 200 тис. пудів продовольчої допомоги. Однак призначалася вона лише робітникам радгоспів, МТС, МТМ, партійному й колгоспному активу. Крім того, згідно з постановою Дніпропетровського обкому КП(б)У від 10 лютого 1933 р. в області мали “знайти” протягом лютого–березня за рахунок урізання фондів місцевого постачання ще 120 тис. пудів для продовольчої допомоги тим же категоріям²⁸. Додамо, що на 20 лютого 1933 р. Дніпропетровщині було виділено 1 млн пудів продовольчої позики²⁹.

Окремо потрібно звернути увагу на цільові категорії отримувачів продовольчої допомоги. Так, виділені Дніпропетровським обкомом 150 500 пудів розподілили в районах 25 лютого 1933 р. наступним чином: колгоспному активу 75 500 пудів, робітникам МТС і радгоспів – 15 000, дитячим установам та школам – 16 000, по лінії боротьби з бур’янами, тобто для підтримки працюючих колгоспників – 30 200, спеціальна додаткова допомога у розпорядженні райпарткомів та райвиконкомів – 1 100³⁰. Тобто, допомагали “класово близьким”, про порятунок одноосібників взагалі не йшлося.

²⁶ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 588 (Доповідні записки, зведення і листи обкому КП(б)У ...), арк. 6–7.

²⁷ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 1865 (“Особлива папка” ...), арк. 14.

²⁸ “Інформація Дніпропетровського обкому КП(б)У Центральному Комітету КП(б)У про тяжкий продовольчий стан, смертність від голодування у області та необхідність надання додаткової допомоги населенню продуктами харчування та медикаментами, 12.03.1933 р.”, *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, керівник колективу упорядників Руслан Пиріг. (Київ: Політвидав України, 1990), 427.

²⁹ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 1865 (“Особлива папка” ...), арк. 11.

³⁰ “З постанови бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У про розподіл насінневої та продовольчої допомоги по районах області, 20.02.1933 р.”, *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, 386.

Прикметно, що хоч на кожний колгоспний двір припадало, за словами М. Хатаєвича, не більше 2 пудів рятівного хліба, передавати його селянам обласне керівництво не поспішало, намагаючись використати частину продовольства під час виконання пропольовальних робіт. Внаслідок цього, за інформацією Дніпропетровського обкому КП(б)У, до 12 березня 1933 р. з виділеної проддопомоги витратили лише 45%, а з продпозики – 70% (300 тис. пудів спрямували в резерв)³¹. У звітах партійного керівника Дніпропетровської області зазначалося, що ресурси використовуються економно. Інакше, якщо задовольняти реально виявлені потреби у продовольстві, від цієї допомоги “дуже швидко нічого б не залишилося”³². Тоді ж М. Хатаєвич звернувся до ЦК КП(б)У з проханням надати додатково в якості продовольчої і фуражної позики 300–400 тис. пудів магара (кормова культура), запаси якої зберігалися на території області в пунктах Заготзерна та державного сортфонду. Показово, що магаром збиралися годувати як людей (організувати громадське харчування), так і худобу – коней.

Харків прохання задовольнив, і 15 березня 1933 р. С. Косіор повідомив, що Дніпропетровська й Одеська області отримали найбільшу допомогу (перша 1 млн 400 тис. пудів хліба разом з магаром), а тому “найкраще забезпечені ресурсами”³³. Зауважимо, що у цій “забезпеченій ресурсами області” продовжували масово гинути від голоду люди, не припинялися випадки людодійства і труподійства.

Ймовірно, цей факт не зміг залишити поза увагою і Кремль. В усякому разі, на 21 квітня 1933 р. розмір продовольчої позики Дніпропетровщині вже становив 16 380 т (колгоспам було виділено 17 585 т), а фуражної – 15 725 т (колгоспам – 16 160,8 т)³⁴. Надбавка була зроблена в основному за рахунок хліба, заготовленого у лютому того ж року й переданого у розпорядження області. Перадоксально, але факт: регіон голодував, отримував продовольчу допомогу і, попри це, продовжував хлібозаготівлі!

Вражає й інше: голодуючим Дніпропетровщини держава не допомогала, а лише надавала продпозики! Це підтверджує, зокрема, виступ М. Хатаєвича на

³¹ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 609 (Постанова бюро обкому КП(б)У ...), арк. 9–10.

³² “Інформація Дніпропетровського обкому КП(б)У Центральному Комітету КП(б)У про тяжкий продовольчий стан, смертність від голодування у області та необхідність надання додаткової допомоги населенню продуктами харчування та медикаментами, 12.03.1933 р.”, *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, 427–428.

³³ “Інформація Дніпропетровського обкому КП(б)У Центральному Комітету КП(б)У про тяжкий продовольчий стан, смертність від голодування у області та необхідність надання додаткової допомоги населенню продуктами харчування та медикаментами, 12.03.1933 р.”, *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, 428.

³⁴ “Із доповідної записки ЦК КП(б)У Центральному Комітету ВКП(б) про хід підготовки до весняної сівби, деякі причини тяжкого продовольчого стану в ряді областей та районів республіки, заходи надання допомоги голодуючим, 15.03.1933 р.”, *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*, 443.

IV пленумі Дніпропетровського обкому КП(б)У 25 травня 1933 р., в якому він заявив, що область повинна повернути державі у поточному році “понад 10 млн пудів насінневої, продовольчої і фуражної позики, яку держава дала колгоспам”. При цьому перший секретар обкому наголосив, що “позику разом з виконанням плану хлібоздачі 1933/34 р. треба повернути цілком. Ніяких балачок, ніякого заїкання про те, щоб для повернення позики дістати відстрочку бути не може. Хлібоздача і повернення позики повинні проходити одночасно”³⁵.

У даному випадку не можна не погодитися з висновком українських науковців, що допомога голодуючим була позбавлена будь-яких рис благодійності³⁶. Годували переважно тих колгоспників, які ще могли працювати. М. Хатаєвич у зверненні до колгоспного активу в березні 1933 р. підкреслював, що “...продовольча допомога ... розподілятиметься виключно серед тих, хто бере безпосередню участь у польових роботах”, і в таких “розмірах, щоб сам колгоспник був ситий і непрацездатних членів сім’ї міг забезпечити”, а тим, хто спізнюватиметься або працюватиме несумлінно, “ніякої харчової допомоги видавати не слід, поки не перестануть ледарювати”³⁷.

Підсумовуючи, зазначимо, що в цілому розміри допомоги аж ніяк не відповідали масштабам голоду, який охопив всі 45 районів області. Хіба вирішували, скажімо, проблеми голодуючих родин Копанівської сільради Васильківського району отримані ними 5 кг борошна, 10 кг картоплі й 10 кг овочів на їдока³⁸? Сама ж допомога носила одноразовий характер і не залежала від вироблених колгоспником трудоднів.

Одне із головних завдань, виконання якого мав забезпечити новопризначений перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич, була організація посівної кампанії. На 25 січня 1933 р. Дніпропетровська область була забезпечена посівним матеріалом тільки на 8%³⁹. Цинізм й абсурдність ситуації полягали в тому, що насіння мали збирати в голодуючому селі, яке потребувало негайної продовольчої допомоги.

Виступаючи на зборах партактиву області, М. Хатаєвич попередив, що не слід розраховувати на допомогу держави, а доведеться використовувати ті

³⁵ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 588 (Доповідні записки, зведення і листи обкому КП(б)У ...), арк. 25.

³⁶ “Доповідь тов. М. Хатаєвича на IV пленумі Дніпропетровського обкому КП(б)У 25 травня 1933 р.”, *Зоря*, (2 червня 1933).

³⁷ Станіслав Кульчицький, *Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення*. (Київ: Наш час, 2008), 336.

³⁸ “Спогади і стаття Магюшенка Бориса Миколайовича, 1937 р. н.”, *Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив*, упорядники Анатолій Бойко, Юрій Мицик, Сергій Таранець, 2. (Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2004), 386.

³⁹ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 745 (Протоколи засідання трійки Васильківського району з надання продовольчої допомоги колгоспникам; довідка інструктора оргінстру обкому КП(б)У про хід хлібозбиральної кампанії в районі, 25 лютого – 7 серпня 1933), арк. 2.

насінневі ресурси, “які в області є, а вони є ...”⁴⁰. 29 січня 1933 р. обком і облвиконком ухвалюють спільну постанову “Про збирання та засипання насінневих фондів”, яка встановлює план – 1 856 910 ц зерна. Південні райони області повинні були його виконати до 1 березня 1933 р., інші – до 10 березня того ж року⁴¹.

Формувати посівні фонди планували за рахунок “неправильно розданих авансів” колгоспникам, розкраденого зерна, “посівних позик від колгоспників”, “молотьби соломи і перевіювання половин”. Особливу увагу, як і під час хлібозаготівель, приділили виявленню хліба, схованого в ямах. Селянам обіцяли, що у разі добровільного викриття власних ям із зерном для засипки насінневих фондів до них не будуть застосовуватися репресії, а колгоспники, які виявлять ями з хлібом в інших, отримають 10–15% вилученого зерна. При цьому Дніпропетровський облвиконком та обком партії попередили “всі партійні і радянські організації, всі колгоспи і колгоспників”, щоб вони “не розраховували на отримання насінневої позики від держави”, а повністю забезпечили “виконання всього плану ярової сівби” виключно за рахунок “виявленого та зібраного зерна”⁴².

На зборах колгоспних бригад плани збору насіння були доведені до кожного колгоспника, але, як визнавали політвідділи МТС у своїх політдонесеннях, селяни “механічно голосували”, але виконувати “ці зобов’язання, тим паче повністю, і не збиралися”. “У найкращому випадку, зобов’язавшись внести півтора–два центнери зерновими культурами”, колгоспник після зборів “приносив 2–3 кілограми різних городніх культур”⁴³.

На зборах колгоспники відмовлялися виступати, оскільки боялися звинувачень у контрреволюційній агітації. Так, політвідділ Олександрійської МТС зазначав, що “для того, щоб висловились 2–3 колгоспника витрачається багато часу (на очікування виступів)”. Проте навіть, якщо селяни і висловлювалися, то замість бажаної інформації про “прихований хліб” та “крадіїв”, працівники політвідділів МТС чули від них лише виправдання: “Я б радніший внести, так у мене немає, а хто крав зерно або в кого приховане є – я не бачив і не знаю”. Але були і колгоспники, як, приміром, Березняк із колгоспу “Шлях до кращого життя” Олександрійського району, які на смілювалися заявити про справжні причини відсутності насінневих фондів: “Керівні органи самі винні, хліб вивезли, а на посів нічого не залишили”⁴⁴.

⁴⁰ Станіслав Кульчицький, *Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення*, 320.

⁴¹ “Спогади і стаття Матюшенка Бориса Миколайовича, 1937 р. н.”, *Український голодомор 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив*, 2, 354.

⁴² ДАДО, ф. Р-1520 (Дніпропетровська обласна прокуратура), оп. 3, спр. 9 (Рішення Дніпропетровського обкому КП(б)У про стан злочинності по місту Дніпропетровську та приміській зоні, про посилення боротьби із особами, які порушують трудову дисципліну в колгоспах, про хід хлібозаготівель та по інших питаннях, 06 грудня 1932 – 20 лютого 1933), арк. 165.

⁴³ ДАДО, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 9 (Рішення Дніпропетровського обкому КП(б)У ...), арк. 165.

⁴⁴ ДАДО, ф. П-23 (Політичний сектор машино-тракторних станцій при Дніпропетровському облземууправлінні), оп. 1, спр. 47 (Політичні донесення Політвідділу Олександрійської МТС про

Іноді на колгоспних зборах селяни влаштовували справжні акції непокори, відмовляючись виконувати насінневі плани. Як і під час волинок проти колективізації, головну роль в них відігравали жінки. Наприклад, члени колгоспу “III-й Інтернаціонал” Царичанської сільради використали приїзд кореспондента газети “Правда” та секретаря райкому, щоб наочно продемонструвати – селяни доведені до відчаю, їм нічого втрачати. Так, колгоспниця Ганна Сись заявила на зборах бригади: “Мій чоловік і я заробили 160 трудоднів, зараз чоловік лежить голодний, пухне. В колгоспі життя немає!”. При цьому жінка передала присутнім можновладцям загорнуту в папірець суміш: “Подивіться, що ми їмо!” А селянка Кременчуцька виступила з наступною промовою: “Нас радянська влада зразу ласкала, приголублювала, а тепер нас в колгоспах душать, залишають голодними, босими, залишили без хліба. Ми пухнемо, помираємо, до весни не доживемо, половина вже пухлих з голоду. Я вже почала окремо сіяти від колгоспу, щоб спастись від колгоспної голодовки”⁴⁵. Після таких виступів присутні жінки почали плакати, а місцеві партійці навіть не наважувалися говорити.

17 лютого 1933 р. Дніпропетровський обком та облвиконком визнали перебіг формування насінневих фондів в області незадовільним: за третю п’ятиденку лютого замість запланованих 1 млн 500 тис. пудів зерна вдалося засипати лише 160 000 пудів. Головною причиною невиконання планових показників керівництво області вважало не відсутність зерна у колгоспників та одноосібників, а виключно “повільність та неповороткість ряду районних партійних і радянських організацій та недостатнє розгортання належної організаційної роботи знизу – в колгоспній бригаді”⁴⁶.

Для прискорення формування посівних фондів обком та облвиконком санкціонували застосування репресій щодо окремих колгоспників, колгоспів та сіл, які “саботували” засипку насінневих фондів та чинили опір заходам підготовки до весняної сівби. Керівництво області фактично дозволило райкомам та райвиконкомам організувати тотальні обшуки селян. Села і колгоспи мали поділити на групи по 10–15 дворів, прикріпити до кожної з них уповноваженого – “міцного місцевого активіста або з відряджених працівників для того, щоб швидко домогтися зламу у надходженні насіння по цій групі колгоспних дворів і, таким чином, впливати і на інших колгоспників”⁴⁷.

Показовими є критерії, за якими бригади визначали завдання із засипки посівних фондів колгоспникам. “Тверді” завдання отримували ті, “хто погано працював, і про яких було відомо, що у них є прихований, незаконно отриманий і

заходи зі зміцнення колгоспів, проведення сільськогосподарських робіт, про засміченість колгоспів чужим елементом, 15 лютого – 17 грудня 1933), арк. 6.

⁴⁵ ДАДО, ф. П-23, оп. 1, спр. 47 (Політичні донесення Політвідділу Олександрійської МТС ...), арк. 7.

⁴⁶ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 898 (Інформаційні листи Царичанського райкому КП(б)У про підготовку до весняної посівної кампанії та засипку насінневих фондів, 17 лютого – жовтень 1933), арк. 8.

⁴⁷ ДАДО, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 9 (Рішення Дніпропетровського обкому КП(б)У ...), арк. 207.

крадений хліб”. Натомість “чесні, сумлінні, добре працюючі колгоспники, які мали багато трудоднів, і про яких бригаді добре відомо, що вони хліб не крали”, взагалі звільнялися від обов’язкових завдань⁴⁸. Разом з тим такі добросовісні колгоспники могли надати колгоспу позику за рахунок зерна, отриманого на трудодні. Зрозуміло, що на практиці все залежало від особистого ставлення до колгоспника бригадира та керівництва колгоспу.

Одночасно керівництво області вирішило звернутися до ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з проханням про депортацію за межі області на Північ 1 000 господарств колгоспників та одноосібників – “саботажників сівби”⁴⁹. І хоча 3 березня 1933 р. політбюро ЦК КП(б)У відхилило пропозицію Дніпропетровського обкому, вилучення “саботажників весняної сівби” організували по лінії органів ДПУ⁵⁰.

Ще одним методом впливу на “саботажників сівби” стало занесення на “чорну дошку” секретарів райкомів та голів райвиконкомів Терпінянського, Лихівського, Великотокмацького, Нововасилівського, Високопільського та Верхньодніпровського районів з щоденною публікацією в обласній газеті “Зоря”. Керівництво області наголошувало, що це передусім “захід морально-політичного впливу”, але до цих районів спрямували додаткову кількість уповноважених, зокрема працівників облЗУ та тракторних систем, які повинні були встановити причини відставання та прискорити роботу з засипки насінневих фондів⁵¹.

На виконання рішення обкому та облвиконкому на заводах, фабриках, в установах і вузах Дніпропетровська формували бригади комуністів для відправки в село “на заготівлю насіння”. Про хід мобілізації райпарткоми звітували у “Зорі”: Амур-Нижньодніпровський РПК: “до села Підгороднього надіслано 10 комуністів”; Центральна-Нагірний РПК виряджає “100 кращих робітників-комуністів”⁵². Селом прокотилася нова хвиля обшуків і конфіскацій.

Єдиними захисниками селян від озброєних спеціальними щупами “буксирників” у лютому 1933 р. стали міцний мороз, який скував землю, та глибокий сніг, через який було важко виявити ями. Виготовлені на заводах під обкомівський заказ спеціальні металеві щупи для пошуку ям з прихованим

⁴⁸ ДАДО, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 9 (Рішення Дніпропетровського обкому КП(б)У ...), арк. 208.

⁴⁹ Там само, арк. 208.

⁵⁰ Там само, арк. 209.

⁵¹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України), оп. 16, спр. 19 (Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про опублікування рішення щодо виселення виключених з партії комуністів; посилення репресій в Харківській області; чистку залізничного транспорту від антирадянського елементу та заходи по зміцненню трудової дисципліни; питання хлібопостачання; про випадки голоду в селах та маленьких містечках; надання продовольчої допомоги Київській та іншим областям; про відселення 1000 господарств в Дніпропетровській області; питання підготовки до весняної сівби; селян, які повертаються в свої села; перебіжчиків з Румунії; затвердження бюджету ЦЛК та фінансові витрати на закордонну роботу тощо та матеріали до них, 1933), арк. 74.

⁵² ДАДО, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 9 (Рішення Дніпропетровського обкому КП(б)У ...), арк. 207.

зерном, гнулися. Але М. Хатаєвич у статті “Бойова тривога”, надрукованій “Зорею” 20 лютого 1933 р., втішив “ямовідкривачів”: “... Ми з великим успіхом будемо відкривати ями, коли настане відлига”⁵³.

Оскільки у голодуючих селян зерна не було, бригади та комісії з мобілізації насіння займалися справжнім мародерством, забираючи гроші, продукти, хатне майно, навіть дитячі іграшки. Відібрані продукти: хліб, масло, сало “буксирники” часто з’їдали прямо під час обшуку. Долинський дільничний прокурор повідомляв, що члени комісій перевіряли не лише селянські будинки і подвір’я, але не гребували й особистим обшуком селян. Все це супроводжувалося погрозами, знущанням над селянами, навіть стріляниною по собаках⁵⁴. Наприклад, у Божедарівському районі в колгоспах “Правдивий шлях” Болтишської сільради та “Червоний господар” Божедарівської сільради вночі до бригади викликали колгоспників, тримали їх там до 2–3 години ночі, вимагаючи здати насіння⁵⁵.

Одним із наслідків Голодомору, який призвів до катастрофічного скорочення сільського населення, стала гостра нестача робочих рук у колективних об’єднаннях області. Навесні 1933 р. в багатьох колгоспах Дніпропетровщини навантаження на одного працездатного сягало 20–30 га землі⁵⁶. Намагаючись вирішити питання забезпечення колгоспного сектора Дніпропетровщини робочою силою на період збиральної кампанії, перший секретар обкому КП(б)У М. Хатаєвич виступив з пропозицією упродовж квітня–червня організувати переселення в область 16 245 селянських родин з інших регіонів країни. Організація переселення вимагала значних державних коштів. М. Хатаєвич пропонував виділити кожному господарству переселенців 200–250 крб безповоротної позики, а колгоспам, які приймали переселенців, надати довгострокові кредити розміром у декілька мільйонів карбованців для зміцнення їхнього господарства. Крім того, щоб прогудувати переселенців до нового врожаю, потрібно було не менш 100 тис. пудів хліба⁵⁷.

⁵³ “Спогади і стаття Матющенка Бориса Миколайовича, 1937 р. н.”, *Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив*, 2, 388.

⁵⁴ “Спогади і стаття Матющенка Бориса Миколайовича, 1937 р. н.”, *Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив*, 2, 381.

⁵⁵ ДАДО, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 37 (Слідчі справи на осіб, які здійснили злочини, листування з органами юстиції та міліції про правильне утримання осіб, які перебувають під слідством, про факти порушення революційної законності, про виконання хлібопоставок та з інших питань, 1933), арк. 356.

⁵⁶ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 734 (Доповідні записки, інформаційні листи та зведення Божедарівського райкому КП(б)У про підготовку та проведення весняної посівної кампанії, хід хлібозаготівель; звіт про партійно-масову роботу в райпарторганізації; характеристика району, 2 січня – 9 жовтня 1933), арк. 30.

⁵⁷ ДАДО, ф. П-19, оп. 1, спр. 588 (Доповідні записки, інформаційні листи та зведення ...), арк. 21.

Прикметно, що ці розрахунки з'являються на початку квітня 1933 р. в умовах голоду, який лише набирає обертів. Відтак, постає закономірне питання: Чому обласна влада замість того, щоб сконцентрувати ресурси на порятунку голодуючих, починає планувати переселення до ще повністю не спустошених голодом сіл? На наш погляд, відповідь очевидна, якщо розглядати діяльність владних структур у контексті терору голодом.

Висновки. М. Хатаєвич, як очільник партійної організації Дніпропетровщини, був добре обізнаний про масштаби голоду на території області, отримуючи інформацію від райкомів партії, райвиконкомів, облздороввіділу, прокуратури, органів ДПУ. Проте масовість повідомлень про голод викликала явне роздратування першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У. Такі повідомлення він цинічно називав “пухлими” настроями, які “поширюються, як зараза”, і з якими потрібно “жорстоко боротися”. М. Хатаєвич намагався перекласти відповідальність за голодування селян на місцеве керівництво: адміністрація колективних об'єднань, сільрад, МТС, яких звинувачували в безгосподарності та шкідництві. Перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У був переконаний, що в області достатньо хліба, який нібито був розкрадений селянами під час збирання врожаю та переховувався в ямах, виявлення яких ускладнювали глибокий сніг та мороз. Тому в умовах масштабного голоду М. Хатаєвич продовжив експропріації зерна селян у рамках кампанії з формування насінневих фондів, що значно погіршило їх становище. Замість надання допомоги голодуючим перший секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У на початку квітня 1933 р. виступив з пропозицією упродовж квітня–червня організувати переселення в область 16 245 селянських родин з інших регіонів країни. Всі ці заходи, реалізовані М. Хатаєвичем упродовж 1933 р., дозволяють визнати його одним із організаторів терору голодом.

REFERENCES

- Bojko, Anatolij, Mytsyk, Yuriy, Taranets', Serhij (Ed.). *Ukrains'kyj holokost 1932–1933: Svidchennia tykh, khto vyzhyv*, t. 2. Kyiv: Vydavnychyj dim “Kyievo-Mohylians'ka akademiia”, 2004. (in Ukrainian).
- Borodin, Yevhen, Kasianov, Oleh, Kystruska, Nina (Ed.). *Rozkurkulennia, kolektyvizatsiia, Holodomor na Dnipropetrovshchyni (1929–1933 roky): Zb. dokumentiv*. Dnipropetrovsk: Gerda, 2008. (in Ukrainian).
- Ivanenko, Valentyn. “M. M. Khataievych: dolia revoliutsionera-bil'shovyka”. *Skarbnytsia ridnokraiu: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii z muzejnoi spravy i kraieznavstva*. Dnipropetrovsk: VPOP “Dnipro”, 1993. 83–87. (in Ukrainian).
- Kavun, Maksym. “Kadry reshaiut vsio!”. Last accessed 29.11.2023, URL: <https://www.realnest.com.ua/information/newspaper/2006/05/468/> (in Russian).
- Kondarashin, Viktor. (Comps.). *Golod v SSSR. 1929–1934: v 3 t., t. 2.: Iyul' 1932 – iyul' 1933*. Moskva: MDF, 2012. (in Russian).
- Kul'chyts'kyj, Stanyslav. *Holodomor 1932–1933 rr. iak henotsyd: trudnoschi usvidomlennia*. Kyiv: Nash chas, 2008. (in Ukrainian).

- Kul'chyts'kyj, Stanyslav. "Prychyny holodu 1933 roku v Ukraini (po storinkakh odnii pidzabutoi knyhy)". *Dzerkalo tyzhnia*, 2003, August 16. (in Ukrainian).
- Marochko, Vasyl', Telischak, Volodymyr. "Terytorii Holodomoru". *Natsional'na knyha pam'iaty zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2008. 197–209. (in Ukrainian).
- Movchan, Ol'ha. "Khataievych M. M". *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, t. 10. Kyiv: Naukova dumka, 2013. 363–364. (in Ukrainian).
- Pyrig, Ruslan (Ed.). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: Dokumenty i materialy*. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2007. (in Ukrainian).
- Pyrig, Ruslan (Ed.). *Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv*. Kyiv: Polityvydav Ukrainy, 1990. (in Ukrainian).
- Vasyl'iev, Valerij. *Politychne kerivnytstvo URSS i SRSR: dynamika vidnosyn tsentr – subsentr vlady (1917–1938)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2014. (in Ukrainian).

MENDEL KHATAYEVYCH – ORGANISATOR OF HOLODOMOR

Natalia ROMANETS

National Museum of the Holodomor Genocide
 Holodomor and Mass Man-Made Famine Research Department
 3 Lavrska Street, Kyiv, 01015, Ukraine
 E-mail: romanets1@ukr.net
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3267-4408>

The purpose of the article is to highlight the activities of M. Khataevich as the party leader of the Dnipropetrovsk region during the Holodomor in 1933. The decision to appoint M. Khataevich to the post of first secretary of the Dnipropetrovsk regional committee of the Ukrainian Communist Party (of Bolsheviks) was adopted by the Politburo of the Central Committee of the Russian Communist Party (of Bolsheviks) on January 24, 1933. The visit of Stalin's emissary to the Dnipropetrovsk region testifies to the Kremlin's distrust of the Ukrainian Party-Soviet leadership, which he considered guilty of failure to implement the grain procurement plan of 1932/33. The appointment of M. Khataevich is also explained by the fact that the Dnipropetrovsk region was one of the main producers and suppliers of commercial bread not only in Ukraine, but also in the USSR, and therefore the failure to implement the grain procurement plan by this region affected the ability of the Bolshevik regime to ensure the export of grain to obtain funds for the needs of industrialization. The special status of M. Khataevich as a Kremlin emissary in Ukraine is evidenced by his correspondence with Stalin, which began immediately after his appointment as the first secretary of the Dnipropetrovsk regional committee of the Ukrainian Communist Party (of Bolsheviks).

M. Khataevich, as the head of the party organization of the Dnipropetrovsk region, was well aware of the scale of the famine in the region, receiving information from the party's district committees, district executive committees, the regional health department, the prosecutor's office, and the bodies of the GPU of the Ukrainian SSR. However, the mass of reports about the famine clearly irritated the first secretary of the Dnipropetrovsk regional committee of the Ukrainian Communist Party (of Bolsheviks). He cynically called such messages "swollen" moods that "spread like a contagion" and which must be "cruelly dealt with". M. Hatayevich tried to convince that cases of "simulation of hunger" are allegedly widespread. Therefore, he demanded from the secretaries of district committees and heads of district executive committees a thorough and immediate verification of "every fact about hunger, swelling, starvation deaths of collective farm workers and sole proprietors". M. Hatayevich tried to shift the responsibility for the starvation of the peasants to the local leadership: the administrative apparatus of collective farms, village councils, MTS, which were accused of mismanagement and vandalism. Also,

the first secretary of the Dnipropetrovsk regional committee of the Ukrainian Communist Party (of Bolsheviks) was convinced that there was enough bread in the region, which was allegedly stolen by the peasants during the harvest and hid in pits. Therefore, in the conditions of a large-scale famine, M. Hatayevich continued expropriation of peasants' grain as part of a campaign to create seed funds, which significantly worsened their situation. In addition, instead of providing aid to the starving, in early April 1933, the first secretary of the Dnipropetrovsk regional committee of the Ukrainian Communist Party (of Bolsheviks) made a proposal to organize the resettlement of 16 245 peasant families from other regions of the country during April-June. All these measures, implemented by M. Hatayevich during 1933, allow him to be recognized as one of the organizers of terror by hunger.

Key words: Mendel Hatayevich, Dnipropetrovsk region, Holodomor, peasants, repression, grain, famine.